

Arkæologi og mentalitetshistorie – Et billede af germanernes mentale univers

Af Mads Ravn, Cand. mag i Forhistorisk Arkæologi og Historie samt PH.D. i Arkæologi

Vi er glade for at kunne præsentere denne artikel af Mads Ravn, som er baseret på hans artikel fra 1999, trykt i bogen: "Menneskelivets mangfoldighed. Arkæologisk og antropologisk forskning på Moesgård"

Mentalitetshistorie og materiel kultur

Studiet af mentalitetshistorie, hvad folk tænkte og troede på, er på grund af den materialistiske indfaldsvinkel vi har i arkæologien, ofte blevet set på med mistro, fordi det i materiel kultur tilsyneladende er sværere at erkende ideologi og religion end aspekter af teknologi og subsistens. Med inspiration fra historikere som Georges Duby og Emmanuel Le Roy Ladurie, der har forsøgt at forstå de sociologiske processer bag begivenhedskilderne, vil jeg forsøge samme indfaldsvinkel til kilderne, skriftlige såvel som materielle.

Antagelsen er, at *materiel kultur* ikke er det samme som en *materialistisk synsvinkel*. Et eksempel på denne hypoteses rigtighed er en nøgle, som man med en materialistisk arkæologisk synsvinkel kan forstå som et teknologisk redskab; man kan lave typologi og kronologi på den; man kan analysere dens slidspor og fastslå, at den har været brugt til at låse en dør op. Men sjældent går man videre og spørger, *hvorfor* vi finder nøglen hvor vi gør - i eksempelvis en grav. Nøglen betyder jo, at nogle havde adgang til noget som andre ikke havde. Hvad nøglen giver adgang til af huse og rum afspejler således en social rangorden. I nutiden er det sådan, at en professor ved et universitet har en anden nøgle end de studerende. Således har han/hun adgang til flere steder på universitetet. Afspejler nøglen dermed ikke vores opfattelse - i praksis vores accept af hierarkiet og dermed vores ideologi i nutidens samfund? Eksemplet med nøglen antyder, at mange materielle ting kan indeholde ideologiske aspekter - aspekter af vores verdensorden - samtidig med almindelige funktionelle aspekter. Den materielle kulturs betydning er selvfølgelig afhængig af fundenes art og fundsammenhæng, som diskuteret andetsteds (se også Ravn 1999; Kaul 1999). Så vi skal altså forstå den kulturelle sammenhæng den materielle kultur indgår i, inden vi kan forstå den studerede kulturs verdensopfattelse. Efter denne introduktion, vil jeg diskutere, hvad vi måske kan erkende om folkevandrings-tidens mentalitet. For de nærmere analyser henvises til Ravn 1998.

I en tid med folkevandringer...

Hvad var det for samfund, der fulgte i Nordeuropa ved romerrigets opløsning mellem ca. 200-700 e.Kr., hvor Europa ifølge de skriftlige kilder blev rendt over ende af germanske stammer? Hvordan opfattede germanerne sig selv, deres

samfund og verden på denne tid? Nogle af de resultater, der er nået de sidste år, skal her opsummeres i et mentalitetshistorisk perspektiv. Jeg tror, at et sådant perspektiv kan være nyttigt også i dag, hvor vi i stigende grad oplever folkevandringer som normen snarere end undtagelsen.

De skriftlige kilder

I den sene folkevandringstid er der få skriftlige kilder bevaret. Jeg skal her kun nævne Beowulfkvadet. Digtet handler om, hvordan Beowulf, som måske kom fra det nuværende Götaland i Sverige, rejser til danernes land, hvor han besøger kong Hrothgar, af Skjoldungernes slægt. Hrothgars gård blev besøgt af et uhyre, der kom fra moserne. Beowulf hjælper danernes konge med at skaffe ham af med både uhyret og dets moder. Herefter drager han tilbage og overtager sin faders plads som konge, men dræbes af en drage. Digtets datering er problematisk, men de fleste daterer kvadets nedskrivning til mellem 700-1000 e.Kr. Kvadet indeholder elementer af forskellige tiders idealer, og man ser, at eliten værdsatte familien, gården, krigeren, drikkeofret og guderne. Men hvordan så lokalsamfundet ud? Dette kan vi måske få svar på ved at stille nye spørgsmål til germanernes grave. Ved sammenligning med andre kilder kan vi derefter vurdere disse graves betydning og indhold.

Gravgaverne og mentalitet i Folkevandringstiden

Antagelsen er, at de kombinationer og kategorier af gravgaver vi finder ikke er *tilfældigt* nedlagte, men antyder, hvordan man ønskede at blive opfattet som person, kønsmæssigt, etnisk, socialt og religiøst. Med denne antagelse sammenlignes her de resultater, der er opnået de sidste 100 år i tre områder. En række gravfelter, på tværs af nutidige nationale grænser og forskningstraditioner, i England, Danmark og Sydøsteuropa er blevet undersøgt nærmere i dybden med metoder, der indberegner kombinationerne af gravgaverne. Mange tidligere analyser har udelukkende undersøgt tilstedeværelsen og alderen på gravgaverne, men taget grunden til disse gravgavers tilstedeværelse for givet - de var der bare. Her skal det derimod forsøges forklaret, *hvorfor* netop disse kombinationer af gravgaver blev lagt ned i graven. Med andre ord: gravgaverne er nedlagt af en bestemt grund, og der må være bedre forklaringer end: "det var til rejsen hinsides", eller "det var prestigegaver". Hvis gravgaverne er nedlagt af en bestemt grund indeholder de elementer af folkevandringstidens verdensorden og mentalitet. At spørge *hvorfor* er det sværeste, men også det mest interessante spørgsmål vi kan stille i videnskaben.

Folkevandringstiden - et resumé

Germanerne boede i Folkevandringstiden, som her defineres bredt, på store indhegnede rektangulære gårde, der generelt set over tid voksede i areal. De fleste begravedes i familiegrupper i nærheden af gården. Man levede af agerbrug og havde husdyr, som kvæg, geder, høns, og svin og hest. Man producerede sine egne lerkar og andre fornødenheder lokalt, mens mere betydningsfulde personer brugte importerede varer, som vi i dag refererer til som prestigevarer. Landsbysystemet, som man kender det i middelalderen, var ikke etableret, hvorfor man taler om grupper af koncentrerede gårdsbebyggelser, placeret rundt om i landskabet, sandsynligvis inden for territorier afgrænset af skov og moser mellem de forskellige bebyggelser. Her står germanerne i modsætning til keltere og romere, hvor en del jo boede i bysamfund. Germanerne inddelte sig i regionale grupper, hvor kombinationer af keramik og anden materiel kultur har været speciel for hver egn, måske en form for regional identitet eller etnicitet. Jo længere vi kommer op i tid, jo større bliver regionerne i Danmark. Det er dog ikke disse storpolitiske forhold, der skal behandles her, men snarere individets livsanskelse.

Familien og gården

Kernefamilien er større end vores kernefamilier og har bestået af mellem 8-15 personer. Samtidigt ligger den hierarkiske opdeling af samfundet ikke mellem gårdene, men mere inden for den enkelte gård. Med andre ord en ledende mand eller kvinde - ofte den ældste - bestemmer på gården, mens døtre, sønner, tjenestefolk og andre indgår i familien, i et hierarki og en funktion, vi kun tilnærmelsesvis kan rekonstruere. Der er dog ingen tvivl om, at gården, også i heltekvadene, synes at være universet, hvorfra ens verden udgik. Man kan faktisk rekonstruere hele universet inden for gården, og det er ikke tilfældigt, at størstedelen af Beowulfkvadet foregår netop i hallen. Ideen med at se gården som "universet" afgrænset til den "ukendte verden" udenfor, som fremgår af Beowulfkvadet, kan måske forklare, hvorfor det bliver så vigtigt at indhegne den enkelte gård i den senere del af jernalderen, noget vi kan se sker rent arkæologisk. Denne tese underbygges i kvadet af at det er "uhyret", Grendel, som står uden for dette univers, der forsøger at bryde ind på gården.

I kvadet, som i gravene, var manden den vigtigste, når det gjaldt om at markere, hvad man var - eksempelvis kriger, bonde eller leder - og hvilken slægt man var af, medens kvindernes opgave var at markere hvem man var - hvilken social og etnisk gruppe gården eller gårdene tilsluttede sig.

De gamle og de unge mænd i gravene

På trods af at gennemsnitslevealderen i jernalderen var ca. 30-40 år, var der altid nogle der blev væsentligt ældre. At de ledende mænd var gamle, kan skeletter bekræfte. Kombinationen af køns- og aldersbestemte skeletter med gravgaver giver os mulighed for at bestemme, hvilke sammensætning af gravgaver, der markerede status og andre aspekter af samfundets orden. Her er det interessant, at især i England er mange ældre mænd begravet med heste. Således synes hesten at være et statussymbol, som kun de vigtigste personer havde råd til at holde. I denne sammenhæng er det interessant, at Odin, der i en senere mytologi er den herskende gud, også associeres med hesten Sleipner. Mennesket har således allerede dengang skabt guderne i sit eget billede, i hvilket tilfælde den, der blev til guden Odin, må have været elitens skytsgud. I de samme grave finder vi også spor af glas. Glas eller træspande findes også i grave i Danmark og Sydøsteuropa og antyder, at det at drikke sammen, som i dag, var et vigtigt socialt fænomen. I Norden er glas en importeret vare, og der har sandsynligvis været et element af prestige forbundet med at besidde sådanne glas. I heltekvadene er drikkeskikken særdeles vigtig, når man indgik en ed, hvor en gruppe krigere lovede troskab over for deres herre. Vi ved fra mange fund, at euforiserende drikke og deres brug går langt tilbage i forhistorien, og at de spiller en vigtig rolle i sociale forbindelser. I heltekvadene kender man til både mjød, øl og vin. I Beowulfkvadet synes mjød at være det vigtigste, når man skulle aflægge ed. At vi finder antydninger af samme symbolsprog i angelsaksiske grave fra 400-tallet, underbygger, at Beowulfkvadet indeholder ”gamle” idealer, der går tilbage til en tid før kvadet blev skrevet ned.

I samme slags mandsgrave forekommer også spillebrikker. Hvorfor ligger de der? Kunne man tænke sig, at de i folkevandringstiden har symboliseret, at denne person havde evner til at lede kampen ved hjælp af sine strategiske evner, lige som skak i middelalderen var fyrsternes spil? Våbenofferfund fra Danmark viser, at der allerede fra ca. 200 e.Kr. fandtes en bereden officerselite. Gravfund fra 400 og 500 tallet e.Kr. underbygger, at dette også var tilfældet i England (Härke 1997). At der i gravritualet lægges vægt på magt og statussymboler, ses også af nogle af de tegn, der findes på urnerne. På urnerne forekommer der i kombination med ovenstående spillebrikker og glas også fallostegn, som ofte i forhistorien har været et symbol på potens og frugtbarhed. Ligeledes lægger man i samme grave vægt på hårpleje, idet vi i samme kombinationer finder spor af pincetter og sakse. Da deres tilstedeværelse ikke kan forklares af andre grunde, må den bedste forklaring være, hvad vi også ved fra samtidige billeder på guldrakteaterne, at langt hår symboliserede magt blandt nogle germanere, et fænomen vi kender fra de skrevne tekster blandt Merovingerne (Wood 1994:36). Sakse og pincetter kan have symboliseret dette fænomen i gravskikken i England. Kamme, som også forekommer i det faste mandsudstyr i våbenofferfundene i Danmark, kan i denne sammenhæng således også tillægges en sådan betydning ud over den rent praktiske funktion, de jo også havde.

Religionen

I religionshistoriske studier skelner man mellem den intelligente krigsgud Odin og den brutale krigsgud Tor. I gravene fra England følger gravindholdet denne skelnen. I grave, hvor de gravlagte er yngre mænd, forekommer der tilfælde, hvor lerkar har svastikategn og andre imponerende tegn. Disse tegn findes i sammenhæng med slibesten. Religionshistorikere forbinder netop slibesten og svastikategn med hinanden, idet svastikategnet fortolkes som Tors hammer, og slibesten giver de gnistre, der også forbindes med lyn. Hvis denne antagelse er korrekt, må man formode, at der er en sammenhæng mellem yngre mænd og disse træk, der associeres med Tor. Man må således forestille sig, at en gruppe af yngre mænd udgjorde en gruppe af krigere, som vi kender fra heltekvadene, og de har haft en overjordisk beskytter, der siden blev til vikingetidens Tor, et fænomen der ses i materialet på kontinentet allerede fra Kristi fødsel. I de engelske brandgrave forekommer også en gruppe af mænd, der begravnes med miniatureredskaber af jern. Denne gruppe må ligge under ledergruppen og krigergruppen, men over den store gruppe af grave, der ikke havde signifikante sammenhænge mellem køn, status og alder. Den store del af gravene, der ikke havde statistisk signifikante sammenhænge, og som trods alt udgjorde størstedelen af de undersøgte grave, har tilhørt et endnu lavere samfundslag, måske almindelige bønder.

Kvinderne

Hvor der således er en stor social opdeling af mændene på det lokale niveau er kvindernes udstyr mere ensartet. Kvinderne har haft deres indflydelse i den hjemlige sfære. Dette forklarer deres usynlighed i heltekvadene og andre skriftlige kilder, der jo nok ofte er skrevet af mænd, og som derfor mest omhandler krige og glørværdige gerninger. Arkæologien kan her udfylde et tomrum, idet kvinderne er meget synlige og ofte rigt begravede. Ofte forekommer kvindelige skeletter sammen med bestemte bøjlenåle, som er særegne for forskellige regioner. Dette er tilfældet i hele det undersøgte germanske område.

Kvinderne har i den ideelle verden stået for det hjemlige arbejde, idet vi finder spindehjul og nåle i kvindegravene. Desuden har de fungeret som markører af velstand, som man også kender det fra en del nutidige samfund i eksempelvis Thailand, hvilket underbygges af, at man oftest finder sølv og guld i grave, hvor der forekommer kvindeskeletter. Med andre ord kvinder må have haft en høj status, højere end i middelalderen, hvor kristendommen faktisk virkede kvindeundertrykkende (Nordberg 1987:106ff). I jordfæstegravene i England har kvinder også en slags symbolske nøgler i deres bælte, der underbygger den antagelse, at deres domæne var hjemmet og måske også pengekassen. Der er næppe heller tvivl om, at kvinderne burde tage sig af børnene. Vi finder således

tit børnene begravet tæt ved eller i moderens grav. På trods af tilstedeværelsen af guld og sølv, er kvindegravene mere ensartede på det lokale niveau. På det overregionale niveau, imellem landsdelene er de til imidlertid meget forskellige fra hinanden, og kvinderne kan således have fungeret som en slags "budbringere" om regional identitet og etnicitet, som vi i øvrigt kender det i Guatemala blandt den indianske lokalbefolkning i dag.

Hvor er børnene ?

Man kan regne ud, at børnedødeligheden har ligget på omkring 40 %. Dette høje tal er tankevækkende, men man behøver blot at skue mod den tredje verden for at finde lignede eksempler. Trods en høj børnedødelighed er der i forhold til voksne fundet meget få børn i gravene. De få fund af gravlagte børn må for det første skyldes, at deres knogler lettere forsvinder, når de nedlægges i jorden, idet der ofte er mere brus end kalk i dem. For det andet tyder noget på, at man ikke anser børn som mennesker før en vis alder, og de derfor ikke er blevet begravet, hvis de døde inden denne alder. Med andre ord vi finder ikke så mange børn, som vi skulle forvente. At sådanne idealer kunne ændres viser sig, når man sammenligner med den kristne periode i England. For i den kristne periode begravedes flere børn.

Vigtige faser i livet

Som vi i dag gennemgår forskellige faser som dåb, konfirmation, bryllup og begravelse, er det interessant at identificere tilsvarende faser blandt fortidens mennesker, for at lære dem bedre at kende. Nogle undersøgelser peger på to år som den skelsættende alder (Härke 1997:127) før børnegrave forefindes som individuelle grave. Fra skrevne kilder, herunder lovtekster, der er bevaret tidligt i England tilbage til 700 tallet, tilhørte børn ikke et specielt køn, før de nåede syv til tolv års alderen, et fænomen der også er kendt langt op i historisk tid, både i Danmark og England. Det er da også interessant, at der forekommer flere gravgaver i mange af gravene efter at børn har opnået denne alder.

Man var i stand til at arve fra sine forældre efter man var ti år. Samtidigt kunne man nu også straffes. I heltekvadene ophørte elitens barndom allerede med syv års alderen, hvorefter man blev sendt til en plejefar til oplæring i krigskunsten (Beowulf vv 2428-2429). Den næste fase er 14-15 års alderen. Da var man voksen og kunne starte sit levnedsløb enten som kriger eller som bonde. Det varede til man var ca. 25-30. Måske var alderen 30 en vigtig milesten i livet, idet der er eksempler på, at præster i denne alder bliver ordineret (Beda HE V24). Sammenlagt viser alle analyserne, både i gravene og de skriftlige kilder, at samfundet i Folkevandringstiden var et gerontokratisk samfund - et samfund hvor de ældste havde mest indflydelse og magt.

Det var et krigersamfund, hvor slægten og gården var det centrale univers. Nærlæser man Beowulfkvadet og de arkæologiske landskabsanalyser synes moser og skove at være grænseområder, også i overført betydning, mellem det naturlige og overnaturlige, idet det er herfra gården hjemses af uhyret Grendel. Dette forhold til moser ses også i vore dages overtro, hvor man stadig henfører mosen til at være et uhyggeligt sted, hvor mosekonen brygger.

Perspektiver

Det er en balancekunst at vide, hvornår der er materiale nok til at de ovenstående tendenser kan anses for ”rigtige”. Men det er en misforståelse at tro, som positivisterne i det 19. århundrede gjorde, at bare vi finder alt, vil puslespillet falde i hak og alt vil stå lysende klart. Vi vil aldrig finde det hele, og der vil altid kunne fremdrages ét fund, der afkræfter noget af ovenstående hypotese. Reglen må være, at det er når undtagelserne bliver statistisk signifikante, at det er på tide at revidere en hypotese. Målet i enhver videnskab må være at turde at fremsætte hypoteser og efterfølgende nuancere og afkræfte dem, mens man redegør for grunden til uoverensstemmelsen.

For at komme videre med studiet af fortidens mentalitet, er det nødvendigt med yderligere tværfaglige undersøgelser, hvor DNA analyser og analyser af andre arvelige biologiske egenskaber i skeletterne undersøges nærmere. Dette sammenspil mellem biologisk køn og alder og gravgavers kombinationer kan klarlægge detaljerede relationer mellem de gravlagte på en gravplads og måden hvorpå den materielle kultur blev brugt i forbindelse med disse relationer. DNA analyser vil også kunne afgøre om vores formodning om små familiegravsteder holder stik rent biologisk, eller om man opfattede ”familien” som alle i huset, inklusive trællene, idet DNA kan klarlægge arvelige familieforhold. Et problem i Danmark er naturligvis, at der er så få godt bevarede knogler i jordfæstegravene. Til gengæld foreligger der en meget stor gruppe af næsten ubearbejdede brændte knogler fra brandgrave. Disse kan man i dag både alders- og kønsbestemme, og i visse tilfælde kan man også identificere arvelige træk. En tværvideenskabelig indfaldsvinkel, hvor et tæt samarbejde med naturvidenskaberne, men også flere humanistiske fag, vil kunne hjælpe os med en dybere forståelse af det arkæologiske materiale og hermed stille skarpt på det slørede billede, vi stadig har af folkevandringstidens mennesker og mentalitet. At spørge *hvorfor* noget er som det er, kan åbne for mange nye indfaldsvinkler til vores materiale. Det må være enhver videnskabs mål – også arkæologiens.

Referencer:

Beowulf. Text and translation. (translated by John Porter). Anglo-Saxon books. Middlesex, England.

Beda. *Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum*. Af: Colgrave, B. and Mynors, R.A.B. 1969. (eds.). *Bede's Ecclesiastical History of the English People*. Oxford. (Oxford Clarendon Press).

Härke, H. 1997. Early Anglo-Saxon Social Structure. In: *Anglo-Saxons From the Migration Period to the Eighth Century: An Ethnographic Perspective*. Hines, J. (ed.), 125-170. (Boydell Press). San Marino (= Studies in Historical Archaeoethnology, vol. 2.).

Kaul, F. 1999. Anmeldelse af Lisbeth Bredholt Christensen & Stine Benedicte Sveen (reds.) Religion og materiel kultur. Århus. I KUML 1999, 304-309.

Nordberg, M. 1987. *Den dynamiske middelalder*. Forlaget Per Kofod. København.

Ravn, M. 1998. Germanic social structure (c. AD 200-600). A methodological study in the use of archaeological and historical evidence in Migration Age Europe. Upubliceret Ph.D. afhandling indleveret ved Cambridge Universitet.

Ravn, M. 1999. Kan vi erkende religion i forhistoriske grave? i L.Bredholdt Christensen & S.Sveen (redd.), *Religion og materiel kultur*. Aarhus University Press, 1999, 78-93.

Wood, I. 1994. *The Merovingian Kingdoms 450-751*. Singapore. (Longman group).